مجلهٔ پژوهش فیزیک ایران، جلد ۱۲، شمارهٔ ۳، پاییز ۱۳۹۱

ایس نیمرسانا بالاترین شفافیت نوری و کمترین مقاومت الکتریکی را در ناحیهٔ مرئی و فروسرخ نزدیک طیف الکترومغناطیسی از خود نشان می دهد [۴، ۵]. لایههای ITO به طور گستردهای به عنوان الکترود شفاف در انواع ابزارهای اپتوالکترونیکی مختلف همچون نمایشگرهای کریستال مایع^۱ (LCDs)، سلولهای خورشیدی، دیودهای آلی گسیلندهٔ نور^۲ می رود [۶، ۷]. روشهای مختلفی برای تولید لایههای نازک ITO به کار گرفته شده است. لایههای تهیه شده شدیداً تحت

- Y. Organic Light Emitting Diodes
- Flat Panel Displays

اکسیدهای رسانای شفاف (TCOs) از حوزه های جالب علم مواد می باشد که به دلیل پایداریشان نسبت به گذشت زمان از اهمیت و کارایی بالایی برخوردارند [۱]. رساناهای شفاف متداول شامل اکسید روی (ZnO)، اکسید کادمیوم (CdO)، اکسید ایندیوم (۲۰۵۸)، اکسید قلع (۲۰۵۸) و یا ترکیبی از این دو به صورت اکسید ایندیوم آلاییده با قلع (TTI) است [۲، این دو به صورت اکسید ایندیوم آلاییده با قلع (TTI) است [۲ پهنای گاف انرژی ۳/۶۵ الکترون ولت است که برای تشکیل آن قلع در شبکهٔ ۲۰۵۰ می ای حاملهای بار تا حد بحرانی و با اف زایش چگالی حاملهای با تبهگنی بالایی تشکیل می دهد.

^{1.} Liquid Crystal Displays

بسترههای شیشه در محفظهٔ خلاء آنها را در استون و اتانول، با استفاده از فراصوت به مدت ۱۰ دقیقه تمییز کرده و در نهایت با گاز نیتروژن خشک میکنیم. فشار پایه محفظه خـلاء قبـل از انباشت به مقدار^{۶-}۱×۱ میلیبار رسانده میشود. گاز واکنش پذیر (اکسیژن) با درجهٔ خلـوص (۹۹/۹۹٪) در مقـدار ٌ sccm را به داخل سیستم انباشت که از لولههای فـولادی بـا دریچه سوراخدار مدرج شده است، وارد کرده و آهنگ ورود آن را به وسیلهٔ شارسنج تنظیم میکنیم. با ثابت نگه داشتن آهنگ انباشت لایه در ۰/۵ nm/s، لایهها در ضخامتهای ۱۰۰nm، ۱۵۰nm و ۲۵۰nm تهیه شدند. ضخامت لایهها به وسیله دستگاه ضخامت سنج بلور کوارتز کنترل و این فرآینـد لایـه نـشانی بـر روی صفحهٔ نمایش نشان داده شد. مورفولوژی سطح هر نمونه را با استفاده از میکروسکوپ نیروی اتمی (از نوع TM Microscopes Veeco Metrology Group) در مد تماسی و مساحت روبش (۳µm×۳µm) محاسبه می کنیم. دادههای رقمی مورد نیاز از سطح نمونه توسط یک سوزن بسیار تیز از جنس ۵۱۲Pixel و با مد نیروی ثابت در ابعاد SirNr و با مد ن استخراج کرده و با تبدیل تصاویر توپوگرافی به داده های ASCII تحلیل و بررسی آنها مورد مطالعه قرار گرفتهاند.

ITO

AFM با استفاده از روش های گوناگون در فضای واقعی مثلاً AFM می توانیم اطلاعات ارتفاع سطح را به دست آوریم. این اطلاعات معمولاً به صورت عددی می باشد که با روش های مختلفی معمولاً به صورت عددی می باشد که با روش های مختلفی می توان این داده ها را تحلیل کرد، از جملهٔ این روش ها R_a و R_a است. R ناهمواری میانگین، در واقع میانگین اندازهٔ ارتفاع سطح وابسته به تراز مرجع می باشد و RMS ریشهٔ میانگین میانگین می می می از مار و می ان منترک w نامیده می شود [17]. در حالت دو بعدی، شکل گسستهٔ R_a و w نامیده می شوند (10) می داندازه می در از مرجع یا پهنای فصل مشترک w نامیده می شود [17]. در حالت دو بعدی، شکل گسستهٔ R_a و y ازدازه گیری شده اند با روابط زیر نشان داده می شوند:

تأثير نوع روش و شرايط انباشت قرار دارند و رسانندگی، شفافيت و مورفولوژی مختلفی دارند. از جملهٔ این روش ها می توان به كندوپاش مغناطيسي DC و RF [٨]، تبخير با پرتو الكتروني [٩]، انباشت با پالس لیزری [۱۰] اشاره کرد. توصیف ناهمواری سطح، مسئلهٔ مهمی در علـوم کـاربردی و پایـه اسـت. اهمیـت مطالعـه مورفولوژی سطح ناشی از این واقعیت است که بسیاری از خواص فیزیکی و شیمیایی لایه به طور مستقیم به وسیله مورفولوژی سطح كنترل مىشود. همچنين وابستگى شديدى بين مورفولـوژى سطح لايه و خواص فركتالي آن وجود دارد. به عنوان مثال در لايـههـاي نازک ITO مورفولوژی سطح نقش مهمی در انتقال الکتـرون روی سطح لايه دارد [١١-٥]. براي توصيف ناهمواري سطح با استفاده از تـصویرگیـری فـضایی-واقعـی از روش،هـای مختلفـی ماننـد میکروسکوپ نیروی اتمی (AFM)، میکروسکوپ روبیشی تونلی (STM)، میکروسکوپ عبـور الکترونی (TEM) و میکروسکوپ ثانويه الكتروني استفاده مي شود. ميكروسكوپ نيروي اتمي تكنيكي است که به طور گسترده در بررسی ناهمواری سطح مورد استفاده قرا می گیرد و برای مطالعهٔ سطوح لایه های نازک ITO نیز مفید واقع شده است [۱۲]. در ایـن مقالـه بـا اسـتفاده از میکروسکوپ نیروی اتمی (AFM)، پارامترهای ناهمواری سطح لایه های نازک ITO تهیه شده به روش تبخیر با پرتـو الکترونـی بـر روی بـسترهٔ شیشه در حالت غیر کریستالی (آمورف) بررسی شد. با توجه به

تحلیل نتایج اندازه گیریهای حاصل از مدل فرکتالی مورد استفاده، وابستگی پارامترهای فیزیکی سطح به ضخامت در حالت آمورف مورد مطالعه قرار گرفت.

لایههای نازک ITO مورد مطالعه در این تحقیق به روش تبخیر با پرتو الکترونی واکنش پذیر، در ضخامتهای مختلف، در دمای اتاق (^{C°} ۲۵) بر روی بسترهٔ شیشهای لایه نشانی شد. ماده هدف ۲۵[°] ۲۵) بر روی بسترهٔ شیشهای لایه نشانی شد. ماده هدف ۲۵[°] ۲۵[°] ۱۵[°] ۲۵[°] ۲۵[°] در انسرکت مرک⁽⁾ در نسبتهای وزنی ۱۹[°]۹۰[°] ۲۹[°]۹۰ و ۲۷[°]۱۰[°] ۲۰[°] به عنوان چشمهٔ تبخیر مورد استفاده قرار گرفت. قبل از قرار دادن

Y. standard cube centimeters per minute

شـــکل ۱. تــصاویر AFM لایــههای نــازک ITO در مقیـاس b=۱۵۰ nm ،a= ۱۰۰ nm در ضخامتهای b=۱۵۰ nm ،a= ۱۰۰ nm و c=۲۵۰ nm.

$$W = \frac{N}{N} \sqrt{\sum_{i=j=1}^{N} \left(h(i,j) - \left\langle h(i,j) \right\rangle \right)^{\mathsf{Y}}} , \qquad (1)$$

$$R_{a} = \frac{1}{N^{\Upsilon}} \sum_{i=j=1}^{N} \left| h(i,j) - \left\langle h(i,j) \right\rangle \right|, \tag{Y}$$

$$\left\langle h(i,j)\right\rangle = \frac{1}{N^{\mathsf{Y}}} \sum_{i=j=1}^{N} h(i,j),$$
(Y)

که در آنها $(i,j) \ e^{-(i,j)}$ به ترتیب ارتفاع نقاط سطح و میانگین روی ارتفاع تمام نقاط سطح را نشان می دهد. N^{r} نیز تعداد کل نقاطی است که ارتفاع سطح در آنها اندازه گیری می شود. ناهمواری میانگین R_a و پهنای فصل مشترک w به عنوان بخشی از تحلیل کمی تصاویر AFM جهت توصیف مورفولوژی سطح، مورد استفاده قرار می گیرد. شکل ۱ تصاویر AFM سه بعدی از لایههای مورد تحقیق در ضخامتهای مختلف را نشان می دهد. همچنین روبش های یک بعدی سطح مقطع نمایههای سطح برای لایههای فوق در شکل ۲ نشان داده شده است.

با نگاهی به این شکل ها دو ویژگی مورفولوژیکی قابل تشخیص است: ویژگی اول، در این تصاویر سیر تکاملی رشد در سطح لایه در هر دو جهت عمودی و جانبی قابل مشاهده است. به علاوه در تمام لایهها ریزدانهها با اندازههای مختلف و

فاصلهٔ متفاوت توزیع شدهاند [۱۲]. دومین ویژگی، سیر تکاملی از ناهمواری سطح (پهنای فصل مشترک W) به صورت تابعی از ضخامت است به طوری که دره ها، قله ها و اندازهٔ خوشه های جزایر براثر فرآیند رشد ضخامت کوچکتر می شوند. این خاصیت به این علت است که رشد اولیه لایه ها، رشد جزیره ای یا ولمر-وبر دارد. در این نوع از رشد بر روی بستره جزیره های سهبعدی به صورت جدا از هم تشکیل می شود به علاوه انرژی برهم کنش بین اتم های لایه از هم تشکیل می شود به علاوه انرژی پهنای فصل مشترک W با افزایش ضخامت از Mr ۲۲/۴m کاهش پیدا می کند (جدول ۱ را نگاه کنید). تحلیل فوق بیانگر آن است که افزایش ضخامت باعث کوچکتر شدن جزیره ها شده و بر اندازهٔ خوشه ها تأثیر می گذارد. بنابراین وجود اختلاف در اندازه خوشه بر روی ناهمواری سطح لایه مؤثر است [۱۴].

ITO

با تحلیل آماری می توان ویژگی های مورفولوژی سطح و فرآیند پویشی رشد را به طور کمی مورد بررسی قرار داد. تابع همبستگی ارتفاع – ارتفاع می تواند ویژگی های آماری را به تفصیل توصیف کند. اگر (h(i,j) ارتفاع نقطه (i,j) از سطح اندازه گیری به وسیلهٔ AFM باشد و تعداد کل نقاطی که ارتفاع سطح در آنها اندازه گیری شده است را با N×N و فاصلهٔ افقی بین دو پیکسل مجاور را با D نمایش دهیم، آنگاه تابع همبستگی ارتفاع – ارتفاع (r) در امتداد راستای پویش سریع (راستای x) با رابطهٔ زیر تعریف می شود:

$$H(r = md) = \frac{1}{N(N-m)} \sum_{j=1}^{N} \sum_{i=1}^{N-m} [h(i+m, j) - h(i, j)]^{Y}.$$
(4)

برای سطوح خود- خویشی نظریهٔ مقیاس بندی پیشنهاد میکند که تابع همبستگی ارتفاع- ارتفاع (H(r به شکل زیر باشد: ع >> جه for r x م

$$H(r) = \begin{cases} r & \text{for } r < \xi \\ \tau w^{\tau} & \text{for } r >> \xi \end{cases}$$
 (δ)

*م*شیب موضعی میانگین و α نمای ناهمواری است که

www.SID.ir

شکل ۲. روبش های نمایه سطح یک بعدی تصاویر شکل ۱۱ز لایههای مورد تحقیق در ضخامت های مختلف b=۱۵۰ nm *a*=۱۰۰nm و c=۲۵۰nm.

نمونه	ضخامت	<i>R_a</i> (nm)	w(nm)	ξ	α	D_{f}
а	۱۰۰nm	11/4	77/4	VT/7	۰ <i>/</i> ۶۹	2/21
b	۱۵°nm	14/14	18/8	42/9	۰/۷۲	۲/۲۸
с	۲۵۰nm	4/4	۵/۶	۳۵/۱	۰/V۶	7/74

جدول ۱. ارتفاع میانگین R_a، پهنای فصل مشترک w، طول همبستگی عرضی ٤، نمای ناهمواری α و بعد فرکتالی لایههای ITO .

 α متناظر با هموار (صاف) بودن سطح و مقدار کوچکتر α متناظر با مورفولوژی سطحی است که ناهمواری بیشتری دارد [۱۵، ۱۶]. از تابع همبستگی ارتفاع– ارتفاع میتوان پارامترهای لازم جهت توصیف کمی از سیر تکاملی رشد در لایههای نازک ITO بازپخت نشده را تعیین کرد این پارامترها عبارتند از: نمای ناهمواری α ، طول همبستگی عرضی تخ و پهنای فصل مشترک w. در مقیاس کوتاه– برد رسم منحنی (H(r) بر حسب (r) است. نمای خط راست است یعنی (H(r) متناسب با $r^{r\alpha}$ است. نمای ناهمواری را میتوان با برازش (H(r) در این مقیاس (که شیب آن

چگونگی افت و خیزهای موضعی سطح نمونه را توصیف میکند. پارامتر کا طول همبستگی عرضی است و به صورت بیشترین فاصله که ارتفاعات از هم دارند، تعریف می شود. به عبارتی کا یک مقیاس طولی فراهم میکند که رفتار سطح ناهموار α را در کوتاه-برد و بلند- برد متمایز می سازد. نمای ناهمواری α مستقیماً از طریق رابطهٔ $\alpha - 1 = E - 1$ با دمای ناهمواری و زکتالی $D_f = E + 1$ بعد فضای فرکتالی D_f سطح کاتورهای مربوط می شود. F = 3 و برای سطح است میار .

برابر ۲۵ است) استخراج کرد. قسمت تخت منحنی بستگی به پهنای فصل مشترک w دارد. مقدار ۲۶ را میتوان با برازش منحنی H(r) با معادلهٔ زیر به دست آورد:

$$H(r) = \mathbf{Y}w^{\mathbf{Y}} \left\{ 1 - \exp\left[-\left(\frac{r}{\xi}\right)^{\mathbf{Y}\alpha} \right] \right\}.$$
 (9)

شکلهای ۳ و ۴ تابع همبستگی ارتفاع- ارتفاع را به عنوان تابعی از مکان (r) برای لایه های نازک ITO بازیخت نـشده بـه ترتیب در ضخامت های ۱۵۰nm ، ۱۵۰nm و ۲۵۰nm نشان میدهند. همان طور که مشاهده می شود به ازای مقادیر کوچک r تابع H(r) ناحیه خطی را ارائه میدهد. این مشخص میکند که تابع در این ناحیه از قانون توانی پیروی میکند و برای r به اندازهٔ کافی بزرگ، این تابع به مقدار تقریباً ثابتی میگراید. نقطهٔ عطف (نقطه اشباع) این دو حالت طول همبستگی عرضی کم را مشخص می کند. این مشاهدات با فرضیهٔ مقیاس بندی برای سطوح خود- خویشی مطابقت دارد [۱۷]. با مقایسهٔ شکل های ۳ و ۴ مشاهده میکنید که با افزایش ضخامت قسمت تخت منحنی به ازای مقادیر بزرگ r با کوچکتر شدن طول همبستگی عرضي و كاهش مقدار ناهمواري به ترتيب تمايل به جابجا شدن به طرف چپ و حرکت در جهت پايين را دارنـد و ايـن دلالت بر هموار (صاف شدن) سطوح لایـههـای نـازک ITO در حالت آمورف (غیرکریستالی) با افزایش ضخامت دارد و سازگار

شکل ۴. تابع همبستگی ارتفاع- ارتفاع (*H*(*r*) بر حسب *r* برای لایه به ضخامت ۱۵۰ nm و ۲۵۰ m ۲۵۰. شیب منحنیها (خطوط پر) برای r کوچک مقدار ۲۵ را میدهد که α نمای ناهمواری است.

با مشاهدات از تصاویر AFM است. نتایج حاصل از این محاسبات در جدول ۱ خلاصه شده است. نمای ناهمواری در گسترهٔ ۷۶/۰– ۹۹/۰ قرار دارد. پهنای فصل مشترک و طول همبستگی شدیداً تحت تأثیر افزایش ضخامت قرار دارند و به ترتیب در گسترهٔ mn ۶/۵–۲۲/۴ و mn ۱/۵۳– ۷۳/۲ تغییر میکنند. از مقایسهٔ نتایج حاصل از جدول ۱، مشاهده شد که پهنای فصل مشترک و طول همبستگی وابستگی شدیدی به افزایش ضخامت در حالت آمورف دارند به طوریکه با افزایش ضخامت مقدار آنها شدیداً کاهش مییابد و همچنین نمای ناهمواری (۵) تمام لایهها بسیار به هم نزدیکند. از این مطلب استنباط می شود که با افزایش ضخامت دینامیک شکل گیری ناهمواری لایههای نازک OTI در حالت آمورف به احتمال زیاد خیلی شبیهاند [۱۲].

روند رشد غیرتعادلی سطوح لایههای نازک، در حوزههای زمانی و مکانی رفتار خود- خویشی از خود نشان میدهد [۱۸]، بنابراین مورفولوژی سطح آنها را میتوان به وسیلهٔ مدل فرکتالی توصیف کرد. ساختار خود- خویشی لایهها با اندازه گیری پارامترهای دیگر مقیاسبندی بیشتر مورد بررسی قرار میگیرد. یکی دیگر از این پارامترها توان رشد، β میباشد. هنگامیکه زمان انباشت t و ضخامت لایه (b) با نرخ انباشت (r) متناسب باشد یعنی، d=tه آن گاه برای به دست آوردن توان رشد

شیب منحنی مقدار β را میدهد که β توان رشد است.

می توانیم پهنای فصل مشترک (w) را به عنوان تابعی از ضخامت در نمونه های رشد با زمان انباشت متفاوت در نظر بگیریم [۱۴]. شکل ۵ وابستگی ناهمواری فصل مشترک w به ضخامت را برای لایه های نازک ITO نشان می دهد. با اندازه گیری شپب خط برازش واقع بر این نمودار مقدار نمای رشد ۰_۱۰۰ ± ۰_۱۰۰ = β به دست می آید. همچنین میانگین نمای ناهمواری با استفاده از تابع همبستگی ارتفاع – ارتفاع به دست آمده و برابر با ۱۰ می باشد.

معادلات EW و پخش سطحی مولینز جهت توضیح کمی ساختار رشد خطی مورد استفاده قرار می گیرند. اگر این معادلات را با هم ترکیب کنیم معادلهٔ خطی لانژون به دست می آید.

$$\frac{\partial h}{\partial t} = v \nabla^{\mathsf{Y}} h - \kappa \nabla^{\mathsf{Y}} h + \eta(x, t) , \qquad (\mathsf{V})$$

۷^۳^۲۸ کشش سطحی است. کشش سطحی در واقع همان جمله مربوط به درنگ سطحی میباشد که مقداری ارتفاع سطح را یکنواختتر از حالت اصلی میسازد، یعنی از ارتفاع ماکزیمم

برداشته و روی همسایههای کم ارتفاع قرار می ده. جمله برداشته و روی همسایههای کم ارتفاع قرار می ده. جمله پتانسیل شیمیایی است. مقدار β از معادله بالا در محدوده بتانسیل شیمیایی است. مقدار β از معادله بالا در محدوده پخش مولینز می باشد [۱۸ و ۱۹]. در مقایسه نتایج به دست آمده با پارامترهای مقیاس بندی حاصل از این مدلها مشاهده شد که مقادیر مقیاس بندی حاصل از لایههای نازک مورد تحقیق ما بین مقادیر حاصل از این دو مدل قرار دارند بنابراین می توان نتیجه گرفت که معادله رشد حاکم بر لایههای نازک OTI مورد تحقیق که در حالت بازپخت نشده مورد بررسی قرار گرفتند، از مدل خطی لانژون پیروی می کند.

.

در این مقاله با استفاده از تکنیک AFM، خصوصیات مختلف سطح لایههای نازک ITO تهیه شده بر روی بسترهٔ شیشه در ضخامتهای مختلف به روش تبخیر با پرتو الکترونی مورد بررسی قرار گرفت. تحلیل فرکتالی توصیف قابل قبولی از مورفولوژی سطح لایههای ITO، ارائه کرد. مشاهده شد که پهنای فصل مشترک و طول همبستگی وابستگی شدیدی به افزایش ضخامت در حالت آمورف دارند به طوریکه با افزایش ضخامت مقدار آنها کاهش مییابد. همچنین، نمای ناهمواری تمام لایهها بسیار به هم نزدیک هستند. از این مطلب استنباط میشود که دینامیک شکل گیری ناهمواری لایهها با افزایش ضخامت می تواند یکسان باشد. همچنین آنالیز مقیاس بندی نشان داد که دینامیک رشد لایهها از ترکیب مدل های خطی EW پخش سطحی مولینز پیروی میکند.

Chem. 153 (2000) 41.

- 3. A Ambrosini, G B Palmer, A Maignan, K R Poeppelmeier, M A Lane, P Brazis, C R Kannewurf, T Hogan, and T O Mason, *Chem. Mater.* **14** (2002) 52.
- J George, and C S Menon, Surface and Coatings Technology, 132 (2000) 45.
- 1. K L Chopra, S Major, and D K Pandya, *Thin solid films*. **102** (1983) 1.
- 2. A Ambrosini, A Duaret, K R Poeppelmeier, M A Lane, C R Kannewurf, and T O Mason, *J. Solid State*

^{1.} Langevien equation

- 14. R Buzio, E Gnecco, C Boragno, U Valbusa, P Piseri, E Barborini, and P Milani, *Surface Science*, 444 (2000) L1.
- 15. V Ioannou-Sougleridis, V Constantoudisa, M Alexeb, R Scholz, G Vellianitisc, and A Dimoulas, *Thin Solid Films*, **468** (2004) 303.
- 16. H J QI, L H Huang, J M Yuan, C F Cheng, J D Shao, and Z X Fan Chin, *Phys. Lett.* **20** (2003) 709.
- 17. S K Shina, E B Sirota, S Garoff, and H B Stanley, *Phys. Rev.* B **38** (1988) 2297.
- A L Barabasi, and H E Stanley, "Fractal concepts in surface growth" Cambridge University Press, New York (1995).
- 19. Y Zhao, G Ching Wang, and T Ming Lu, "Characterization of amorphous and crystalline rough surface: Principle and Applications" Academic Press, New York (2001).

- 5. A Pokaipisit, N Udomkan, and P Limsuwan, *Modern Physics Letters* B **20** (2006) 1049.
- 6. A B C Jonda, R Mayer, U Stolz, A Elschner, and A Karbach, *Journal of Materials Science* **35** (2000) 5645.
- D Vaufrey, M Ben Khalifa, J Tardy, C Ghica, M G Blanchin, C Sandu, and J A Roger, *Semiconductor Science and Technology* 18 (2003) 253.
- 8. S H Shin, J H shin, K J Park, T Ishida, and O Tabata, H H Kim, *Thin Solid Films*. **341** (1999) 225.
- D C Paine, T Whitson, D Janiac, R Beresford, and O Y Cleva, *Journal Applied Physics*, 85 (1999) 8445.
- 10. D Kim, Y Han, J S Cho, and S K Koh, *Thin Solid Films*. **377-378** (2000) 81.
- 11. D Raoufi, Appl. Surf. Sci. 255 (2009) 3682.
- 12. D Raoufi, A Kiasatpour, H R Fallah, and A S H Rozatian, *Appl. Surf. Sci.* 253 (2007) 9085.
- 13. K Chu, Z-J Liu, Y H Lu, and Y G Shen, *Appl. Surf. Sci.* **252** (2006) 8091.